

ABBAS SƏHHƏT POEZİYASI ƏNƏNƏ VƏ NOVATORLUQ KONTEKSTİNDƏ

İyirminci yüzil Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Abbas Səhhət (1874-1918) "Həyat" qəzetində (1905) dərc etdiyi "Təzə şeir necə olmalıdır?" adlı məqaləsində qələm sahiblərini ənənəvi üslubdan əl çəkməyə, mücərrəd düşüncədən qaynaqlanan sənət örnəkləri deyil, təbii duyğulardan doğan əsərlər yazmağa çağırırdı [4, s.243]. Şübhəsiz ki, Abbas Səhhət bəhs olunan məqalədə maarifçiliyi təbliğ etmirdi, ancaq dövrün ədiblərini təbii duyğularını, gerçək düşüncələrini qələmə almağa səsliydirdi. Bütövlükdə Abbas Səhhət "Təzə şeir necə olmalıdır?" məqaləsində bir sənətkar kimi ənənəyə qarşı deyildi, əksinə klassik irsdən bəhrələnmək, təbii, real, inandırıcı bədii örnəklər yaratmaq tərəfdarı idi. Şübhəsiz ki, problemin bu müstəvidə qoyuluşu o dövr üçün olduqca aktual səsəlməkdə idi. Maraqlıdır ki, köhnə və təzə şeir problemi qardaş Türkiyə ədəbiyyatında bundan xeyli sonra, Mustafa Kamal Atatürkün başçılığı ilə aparılan İstiqlal savaşı və Cümhuriyyət dönəmində başlamışdır [2, s.248].

Abbas Səhhətin maarifçi-realist səpkidə qələmə aldığı ilk qələm təcrübələri olan "Şeyx Sədi" və "Xacə Hafiz" şeirləri bir tərəfdən yaradıcılıq dünyasına yeni qədəm basmış gənc şairin mütaliə səviyyəsini, digər tərəfdən də klassik ənənəyə bağlılığını, onun zəngin təcrübələrindən bəhrələndiyini göstərməkdədir. Sədi Şiraziyyə müraciətlə yazılmış birinci şeirdə şair sözə, sənətə qiymət verilməməsindən gileylənir, vətənin və millətin ağır duruma düşməsinin səbəbini elmə, mədəniyyət biganəlikdə görür [4, s.27]. Hafiz Şiraziyyə müraciətlə yazılmış ikinci şeirdə də eyni poetik ovqat duyulmaqdadır. Burada da A.Səhhət özünə ustad hesab etdiyi İran şairinin unudulmasından, ona layiqincə qiymət verilməməsindən təəssüflənir [4, s.28].

Dövrün bir çox şairləri kimi, Abbas Səhhətin əsərlərindən təsirləndiyi, bəhrələndiyi klassik sənətkarlar içərinə M.Füzuli xüsusi yerlərdən birini tutur. Belə ki, şairin "Füzulinin bir qəzəlini tərbi" adlı şeiri problemə diqqətin çəkilməsi baxımından olduqca səciyyəvidir.

*"Dərdə düşdüm əsərinə sitəmi-hicranın,
Çarədən ötrü dolaşdım nərəsin dünyanın.
"Dəhənin dərdimə dərman dedilər cananın,
Bildilər dərdimi, yoxdur dedilər dərmanın"* [4, s.63].

Göründüyü kimi, Abbas Səhhət M.Füzulinin "Dəhənin dərdimə dərman dedilər cananın" mətli ilə başlayan qəzəlinə müraciət etmiş, şeiri bu qəzəlin beyləri kontekstində qələmə almışdır. Öz sələfinin bədii irsinə yaradıcı şəkildə yanaşdığı üçündür ki, bəhs olunan şeir özünəməxsusluq qazanmışdır.

Özünün böyük ustadı M.Ə.Sabirin Ə.Firdovsi yaradıcılığından təsirlənməsi, yaxud onun yazılarından yaradıcı şəkildə bəhrələnməsi Abbas Səhhətin də diqqətini çəkmişdir. O bununla bağlı qənaətlərini ifadə edərək yazır: "Firdovsi də əgər bu vaxtda, bu zamanda, belə bir mühitdə yaşasaydı, o da yəqin ki, Sabir əfəndi kimi qüssəmərg olardı. Bir də Sabir əfəndi ilə Firdovsinin başqa təfəvütü var ki, o da həcvguluqdur. Artıq Sabir Firdovsidən buradan ayrılır" [4, s.252]. Göründüyü kimi, Abbas Səhhət apardığı müqayisə kontekstində bir tərəfdən M.Ə.Sabirin klassik ənənədən, konkret olaraq Ə.Firdovsinin yaradıcılığından bəhrələndiyinə diqqət yönəlmiş, digər tərəfdən özünənənə və novatorluq probleminə münasibətini bildirmişdir..

Abbas Səhhətin görkəmli Azərbaycan ədəbiyyatşünası, milli ədəbiyyat tarixinin yaradıcısı Firudin bəy Köçərliyə ünvanladığı "Yazmam" adlı mənzum məktubunda belə misralar var:

*"Birimiz mərsiyəguluqda böyük şair idi,
Birimiz sağərə mail, birimiz cananə.
Birimiz həcvdə Yəğma kimi çox mahir idi,
Ləübalı keçinirdi günümüz rindanə"* [4, s.145].

Təqdim olunan misralardan göründüyü kimi, Abbas Səhhətin 1911-ci ildə qələmə aldığı bu mənzum məktubda öz yaxın dostu və məsləkdaşı M.Ə.Sabirin yaradıcılığının xarakterik cizgiləri səciyyələndirilmişdir.

Bəhs olunan dövrün poeziyasında janr özünəməxsusluğu baxımından Abbas Səhhətin "Ninni" adlı şeiri də diqqəti çəkir. Ananın dilindən körpəsinə müraciətlə yazılmış bu şeir sadəcə övlad sevgisini ifadə edən poetik düşüncə ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda, ictimai məzmun daşıyır.

*"Yavrum, uyu! Quzum uyu! Ağlama,
Yaralıdır köksüm, bir də dağlama.
Annənə bir az da olsa şəfqət et,
Xəstə yavrum, yetər bunca, rahat et"* [4, s.83].

Abbas Səhhətin uşaq əsərləri içərisində xüsusi yer turtan "Ana və oğul" şeiri altılıq türündə qələmə alınmışdır. Ananın övladına nəsihəti səpkisində yazılan şeirin dil-üslub sadəliyi kimi, poetik ahəngi də diqqəti çəkir.

*"Gün çıxıb dağü daşa nur səpər,
Hamı dünyada çalışmağı sevr.
Hərə bir səmtə gedər əhli-hünər.
Ana övladına şəfqətlə deyər:
Yatma bu pəyədə rahat, a çocuq!
Etmə tənbelliyi adət, a çocuq!"* [4, s.157].

Abbas Səhhətin qələminə məxsus “Cücelər”, “Quşlar” adlı şeirlər uşaq nəğməsi kimi düşünülmüş yaddaqalan poetik nümunələrdir. Oynaq, ahəngdar, sadə üslubda yazılmış şeirlərin yarandığı dönmədə diqqəti çəkməsi, ayrı-ayrı tədqiqatlarda uşaq ədəbiyyatının kamil örnəklərindən biri kimi dəyərləndirilməsi təsadüfi deyildir.

*“Cücelərim bəzəkli dir,
Bəzəkli dir, düzəkli dir,
Sarı, çil-çil, hər rəngli dir
Yeyər, içər cücelərim,
Doyub qaçar cücelərim”* [4, s.158].

Şairin “Quşlar” şeiri də bənzər poetik üslubun, eyni dəst-xəttin məhsulu kimi diqqəti çəkməkdədir:

*“Quşlar, quşlar, a quşlar!
Qaranquşlar, a quşlar!
Cəh-cəh vurun burada,
Gah yerdə, gah yuvada.
Qonun bu tək budağa,
Çox getməyin uzağa”* [4, s.161].

Abbas Səhhətin xalq şeiri tərzində qələmə alınmış “Güllərin bəhsi” əsəri forma-şəkil özünəməxsusluğu ilə şairin yaradıcılığında xüsusi yerlərdən birini tutur. Burada müəllif qızılıq, ağ zanbaq və şəbbu çiçəyinin bəhsi – mübahisəsi fonunda maraqlı, yaddaqalan poetik dialoq, bədii lövhə yaratmışdır. Forma baxımından M.Füzulinin “Meyvələrin söhbəti” əsərini xatırladan bu şeirdə müəllif alleqorik səpkidə hər bir çiçəyi öz dili ilə danışdırmış, onların fərqli keyfiyyət cizgilərini aşkarlamağa çalışmışdır.

XX yüzilin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasında klassik üslubda yaranan dördlüklər içərisində Abbas Səhhətin qələminə məxsus “Əndişeyi-rindanə” və “Rəddiye-rindanə” adlı şeirlər örnək olaraq göstərilə bilər. 1911-ci ildə “Həqiqəti-əfkar” qəzetində dərc edilmiş, professor Asif Rüstəmlinin aşkarlayıb üzə çıxardığı bu şeirlər indiyədək şairin nəşr olunan kitablarına daxil edilməmişdir. Biri-birinin davamı olan və mürəkkəb üslubda qələmə alınmış şeirlərin şəkil və forma xüsusiyyətləri onu dövrün digər poetik örnəklərindən xeyli dərəcədə fərqləndirir. “Əndişeyi-rindanə” şeirində müəllif poetik düşüncələrini aşağıdakı kimi ifadə etmişdir.

*“Qanımın hər qətrəsi səngi-cidal dəryasıdır,
Bən səhərdən şamədək bir bəhri-pürqovğadəyəm.
Qəhri xilqət pəncəsində çırpınır ruh, iştə bən,
Bəndəyəm, bin kərə hər gün bində istefadəyəm”* [5].

İdeya-məzmun baxımından həmin əsərin bir növ davamı kimi səciyələnen “Rəddiye-rindanə” şeiri də eyni üslubun, eyni bədii ovqatın məhsuludur. Azadlıq ruhu ilə yoğrulmuş bu poetik örnəkdə oxuculara ünvanlanmış bədii sual dərindən ictimai məzmunu ilə şərtlənir.

*“Əhrimən qandan yaradılmaz, yaradır “sən” kibi,
Bəndeyi binlərlə bən də iştə bu dəvadəyəm.
Əhriman babında bağlı bəndələr qəhrkar,
Qəhrkarla çarpışırkən bən nasıl azadəyəm”* [5].

Abbas Səhhətin yuxarıda bəhs olunan “Əndişeyi-rindanə” və “Rəddiye-rindanə” şeirləri qafiyə sisteminə görə rübai kimi dəyərləndirilməsə də, məzmun və üslub baxımından müəyyən qədər həmin janra bənzəyir. Bu isə şübhəsiz ki, şairin ənənəvi klassik janrlara novator tərzdə, yenilikçi prizmadan yanaşmasından qaynaqlanır. Şairin digər yazılarında da klassik ənənələrə bu səpkili yanaşmalara təsadüf olunur.

Abbas Səhhətin “Oxucularıma” adlı şeiri də istər məna-məzmun, istərsə də bədii-estetik yöndən sonet janrının orijinal, bənzərsiz örnəklərindən biri kimi dəyərləndirilə bilər. Lakin bəhs olunan şeirin sonet kimi özünəməxsus janr çalarlarına malik olduğu da nəzərdən qaçırılmamalıdır. Çünki “Oxucularıma” şeiri ənənəvi sonet janrı örnəklərindən xeyli dərəcədə fərqlənməkdədir. Belə ki, burada dörd katren, sonda isə tersət əvəzinə sadəcə bir məsnəvi beyt verilmişdir [3, s.127]. Bəhs olunan şeirdə müəllifin novator, yenilikçi mövqeyi də bu zəmində gerçəkləşir. “Oxucularıma” şeirinin sonundakı tersət əvəzinə verilən məsnəvi aşağıdakı kimidir:

*“Mən sakitlik bacarmaram, yox, xaric əz-imbandır,
Məğzimdəki cünun dağı çün bir yanar vulkandır”* [4, s.57].

Abbas Səhhətin “Oxucularıma” şeirində “klassik sonet kanonikasının strofik qafiyə prinsipi qətiyyənlə gözlənilməmişdir. Yəni qafiyələnmədə mövcud qaydalar tam kənaraçıxmalar mövcuddur” [3, s.127]. Bunun isə başlıca səbəbi şairin ənənəvi janra yeni rəkursdan yanaşması, yenilikçi mövqedən çıxış etməsidir. Qeyd edək ki, sonet janrına bu cür yanaşma, yəni katrenlərin sayca çoxluğu, qafiyə sisteminin yeni forması daha çox ingilis şeir tipinə məxsusdur. Çünki mövcud bədii örnəklərdən bəlli olduğu kimi, italyan sonetlərində janrın dəqiq qəlibləri, formanın sərt prinsipləri mövcud olduğu halda, ingilis poeziyasında bununla bağlı hər hansı məhdudiyət mövcud deyildir [3, s.127]. Özünün davamlı, sistemli müəllifliyi sayəsində dünya ədəbiyyatına dərindən bələd olan, Avropanın bir çox məşhur şairlərin əsərlərini dilimizə çevirən Abbas Səhhət, şübhəsiz ki, sonet janrına bu səpkili yanaşmadan məlumatlı olduğundan orijinal sənət örnəyi ərsəyə gətirmişdir. Şairin bu səpkili şeirlərinin novatorluğunu şərtləndirən amil məhz bu məqamla bağlıdır.

Abbas Səhhətin “Sual-cavab” şeiri həcm etibarilə o qədər böyük olmasa da, şair yaratdığı dialoq müstəvisində geniş oxucu kütlələrini düşündürən mətləblərə diqqəti çəkmişdir. Şeirinin ciddi sosial dəyər daşıyan məzmunu kimi, forma-şəkil bənzərsizliyi də onun poetik kamilliyini təmin etməkdədir.

Əsərlərinin ümumi məzmunu və poetik ahəngi ilə daha çox romantik ədəbi cəyərana mənsub olan Abbas Səhhətin maarifçi-realist üslubda yazdığı şeirlər onun yaradıcılığında əhəmiyyətli yer tutur. Məlum olduğu kimi, Abbas Səhhət M.Mahmudbəyovla birlikdə “Yeni məktəb (Üçüncü il)” dərsliyini yazmış, hətta bir müddət tədris fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur [1, s.199]. Həmin dövrün məhsulu olan şeirlərinin birində şair məktəbdə türk dilinə olan biganəliyi ürək ağrısı ilə əks etdirmişdir.

*“...Öz dilin bilmək istəyən yoxdur,
Vətənin, millətin sevən yoxdur
Türki dili bir gözəl, şirin dildir,
Onu öyrənməyə həmiyyət edin.
Etməyir kimsəyə sözüüm təsir,
Oluram gündə bir sayaq dilgir”* [4, s.152].

Yaradıcılığında xalqın oyanışına, savadlanmasına, milli-siyasi şüurunun formalaşmasına ciddi önəm verən şairin əsərləri gerçək anlamda maarifçi düşüncədən qaynaqlanmaqdadır. Şairi başlıca olaraq doğma Vətənin taleyi düşündürdü-yündən belə bir məfkurəyə tapınır.

*“Ayıl, ey ümməti mərhumə, ayıl,
Ayıl, ey milləti-məzlumə, ayıl.
Ayıl, ey bülbüli-gülzari-vətən,
Nəğmə ilə ola bidar vətən”* [4, s.37].

Şair əsasən realist şeirin tənqid hədəfində dayanan cəhəzlər və geriliyə romantik səpkidə yanaşır, bu isə onun yazı üslubuna özünəməxsus, bənzərsiz poetik çalar və ahəng aşılamış olur.

Abbas Səhhətin Vətən haqqında şeirləri ədibin poetik yaradıcılığının ən kamil bədii örnəklərini təşkil edir. O, milli poeziyaya vətəndaşlıq məfkurəsini gətirən, Vətən obrazını müqəddəsləşdirən, doğulduğu yurdun gerçək dəyərini təkrarsız bədii lövhələrlə canlandıran qüdrətli sənətkarlardan biridir. Şairin lirik qəhrəmanları daim Vətənin taleyini düşünür, onun azad, xoşbəxt günlərinin həsrəti ilə yaşayır.

*“Könlümün sevgili məhbubu mənəm,
Vətənimdir, vətənimdir, vətənim!
...Vətənim verdi mənə nanü-nəmək,
Vətəni mənə unutmaq nə demək?”* [4, s.48].

Müəllifin fikrincə, Vətəni süni, saxta, qeyri-səmimi duyğularla sevmək olmaz, çünki bu sevgi hər bir insanın qəlbindən, varlığından, ruhunun dərinliklərindən süzülüb gələn ilahi bir hissdır. Şairin Vətən sevgisinin dərinliklərində, eyni zamanda, təmənnasızlıq, fədakarlıq düşüncəsi dayanır. O həmçinin Vətən sevgisini əvəzsiz, təmənnasız mənəvi borc kimi dəyərləndirir. Şairin vətənə “əcdadlarımızın mədfəni”, “övladlarımızın məskəni” kimi baxması onun vətəndaşlıq qayəsini şərtləndirir.

*“Vətən – əcdadımızın mədfənidir,
Vətən – övladımızın məskənidir.
Vətənin sevməyən insan olmaz,
Olsa da, ol şəxsə də vicdan olmaz”* [4, s.48].

Bütövlükdə Abbas Səhhətin üzərində nisbətən geniş dayandığımız “Vətən” şeiri şairin ictimai məfkurəsinin “vətəndaşlıq qayəsinin poetik platformasıdır” [1, 203], onun yaradıcılığını təhlil obyektinə çevirərkən bu aspekt nəzərdən qaçırılmamalıdır.

Akademik Kamal Talıbzadənin fikrincə, Abbas Səhhət ruhən “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinə bağlı olsa da, o tənqidi realist səpkidə, satirik üslubda əsərlər yazmağa ciddi meyl göstərməmişdir. Yazmış olduğu satirik şeirlər isə ona böyük uğur qazandırmamış, bu sahədə zirvələrə yüksələ bilməmişdir. Ədəbiyyatşünas alimin mülahizələrinə görə, bunun əsas səbəbini Abbas Səhhətin “*anadan romantik kimi doğulması*”nda aramaq lazımdır [6, s.243-244]. Akademik Kamal Talıbzadə həmçinin Abbas Səhhətin XX əsrin əvvəllərində yaşayıb yaratmış digər romantik üslubda yazıb-yaradan şairlərdən, xüsusilə, Məhəmməd Hadi və Hüseyn Caviddən fərqli olaraq “*ideal aləmə*” deyil, “*real aləmə*” bəli olduğuna da diqqəti yönəldir [6, s.268].

Filologiya elmləri doktoru, professor Bədirxan Əhmədov isə Abbas Səhhətin fərdi yaradıcılıq üslubunu doğru olaraq aşağıdakı kimi səciyyələndirir: “*Abbas Səhhət yaradıcılığa əsrin əvvəllərində – ədəbi düşüncədə yeni axtarışlar dövründə başlayıb, sürətlə dəyişən ictimai-siyasi hadisələr fonunda romantizm və maarifçi-realizm (bu xüsusiyət romantizm kimi qabarıq olmamışdır) qovuşduğunda yaradıcılıq yolunu müəyyənləşdirirə bilib*” [1, s.200]. Maraqlıdır ki, Bədirxan Əhmədov Abbas Səhhəti bəzi məqamlarda hətta “*maarifçi-romantik*” şair kimi dəyərləndirir [1, s.201]. Şübhəsiz ki, şairin yaradıcılıq üslubuna bu cür baxış tərzini yenidir, ənənəvi yanaşma üsulundan xeyli dərəcədə fərqlidir, lakin dəyərləndirmədə müəyyən mübahisəli məqamların olduğu da sirr deyildir.

Ədəbiyyat

1. Əhmədov Bədirxan. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, Üç cildə, I cild, Bakı: Elm və təhsil, – 2011, 480 s.
2. Özçelebi Bettül. Cumhuriyet Döneminde Edebi Elestiri: 1923-1938, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, – 1998, 306 s.

3. Səfəri Elşad. Sonet janrı və Azərbaycan soneti, Bakı: Elm və təhsil, –2014, 380 s.
4. Səhhət Abbas. Seçilmiş əsərləri, Bakı: "Lider" nəşriyyatı, – 2005, 456 s.
5. Rüstəmli Asif. Abbas Səhhətin naməlum şeirləri, "Ədəbiyyat qəzeti", 5 sentyabr 2015
6. Talıbzadə Kamal. Seçilmiş əsərləri, İki cildə, I cild, Bakı: Azərneşr, – 1991, 399 s.

Abbas Səhhət poeziyası ənənə və novatorluq kontekstində

XÜLASƏ

Məqalədə XX yüzil Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Abbas Səhhətin yaradıcılığında ənənə və novatorluq problemi araşdırılmışdır. Müəllifin 1905-ci ildə "Həyat" qəzetində dərc etdirdiyi "Təzə şeir necə olmalıdır?" adlı məqaləsində dövrün şairlərini ənənəvi üslubdan əl çəkməyə, mücərrəd düşüncədən qaynaqlanan sənət örnəkləri deyil, təbii duyğulardan doğan əsərlər yazmağa çağırması vurğulanmış, həmçinin onun bədii irsi bu müstəvidə təhlilə çəkilmişdir. Bu işə şairin bədii axtarışları ilə elmi-publisistik yaradıcılığı arasında bağlılığın aşkarlanmasına imkan vermişdir.

Təhlil prosesində Abbas Səhhətin yaradıcılığı bəhs olunan problem müstəvisində təhlil olunmaqla yanaşı, onun Azərbaycan poeziyasının inkişafındakı xidmətləri də dəyərləndirilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan poeziyası, Abbas Səhhət, romantizm, maarifçi realizm, janr, ənənə və novatorluq

Abbas Sahhat poetry tradition and in the context of innovation

Summary

The article deals with the problem of tradition and innovation in the work of Abbas Sahhat, one of the brightest representatives of Azerbaijani poetry of the 20th century. In his article "What should be the new poem?", published by the author in the newspaper "Hayat" in 1905, he called on the poets of that period to abandon the traditional style, write works born from natural emotions, and not artistic samples born from abstract thought. , and his artistic heritage was analyzed at this level. This made it possible to reveal the connection between the poet's artistic searches and scientific and journalistic creativity.

The article analyzes the work of Abbas Sahhat from the point of view of this problem, and also evaluates his merits in the development of Azerbaijani poetry.

Key words: Azerbaijani poetry, Abbas Sahhat, romanticism, enlightened realism, genre, tradition and innovation.

Поэзия Аббас Саххата в контексте традиции и новаторства

Резюме

В статье рассматривается проблема традиции и новаторства в творчестве Аббаса Саххата, одного из ярких представителей азербайджанской поэзии XX века. В своей статье «Каким должно быть новое стихотворение?», опубликованное автором в газете «Хаят» в 1905 году, он призывал поэтов того периода отказаться от традиционного стиля, писать произведения, рожденные от естественных эмоций, а не художественные образцы, рожденные от абстрактной мысли, и на этом уровне анализировалось и его художественное наследие. Это позволило выявить связь художественных исканий поэта с научно-публицистическим творчеством.

В статье проанализировано творчество Аббаса Саххата с точки зрения указанной проблемы, а также дана оценка его заслугам в развитии азербайджанской поэзии.

Ключевые слова: Азербайджанская поэзия, Аббас Саххат, романтизм, просвещенный реализм, жанр, традиция и новаторство.

RƏYÇİ: dos.S.Abbasova